

УДК: 745:7.016.4

*Селезньова Анна Володимирівна
кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри теорії та методики
трудового і професійного навчання
Хмельницького національного університету*

ОСНОВИ ОРНАМЕНТАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ КОМПОЗИЦІЇ ВЕСІЛЬНОГО РУШНИКА

Стаття присвячена виявленню ролі й місця весільного рушника в системі традиційної обрядовості, висвітленню його зв'язку з релігійною культурою. Встановлені традиційні підходи до орнаментальної побудови композиції весільного рушника з позицій семіотики.

Ключові слова: весільний рушник, обрядовість, релігійна культура, орнаментальна побудова, композиція, семіотика.

Статья посвящена выявлению роли и места свадебного рушника в системе традиционного обряда, освещению его связи с религиозной культурой. Установлены традиционные подходы к построению орнаментальной композиции свадебного рушника с позиций семиотики.

Ключевые слова: свадебный рушник, обряд, религиозная культура, орнаментальное построение, композиция, семиотика.

The article is sanctified to the exposure of role and place of wedding towel in the system of traditional ceremony, to illumination of his connection with a religious culture. The set traditional going is near the decorative pattern construction of composition of wedding towel from positions of semiotics.

Key words: wedding towel, ceremony, religious culture, decorative pattern construction, composition, semiotics.

Рушник як особливий предмет високого рівня сакральності, характерний для багатьох народів, здебільшого слов'янської, балтійської та угро-фінської груп. Українці, які належать до слов'ян, акумулювали в надрах традиційної матеріальної і духовної культур великий масив інформації у тканих та вишитих рушниках і цим становлять значний інтерес для всього світу.

Починаючи від народження і до самої смерті, рушник супроводжує людину все її життя. На чистий білий рушник або лише полотно, яке називають «крижмо», приймають дитину під час хрестин, що символізує чистоту новонародженої душі. Довгий прямокутний шмат тканини завжди означав дорогу, шлях, який веде людину по життю [7, 248].

Ще задовго до християнських часів, вважалося, що вишиті рушники – це своєрідний медіатор, посередник між Богом і людиною. Різноманітні візерунки, знаки, символи, що наносилися на полотно, завдяки лініям та кольорам, допомагали людям спілкуватися із вищими силами – духами [4, 180; 6, 45–52; 7, 248].

Весільний рушник – це елемент української весільної обрядовості. Вважається, що стаючи під час вінчання на вишитий рушник, молоді отримують Благословення згори, а збереження його в сім'ї – запорука щасливого сімейного шлюбу [8, 119].

Видатний український етнограф Павло Чубинський під час етнографічної експедиції 1869–1870 рр. на Правобережну Україну зафіксував цікавий звичай «торочення рушників» перед весіллям. У п'ятницю сходилися дружки та старости до хати молодої торочити рушники. Це означало дошивати до вже готових рушників шматки полотна, які залишилися на ткацькому верстаті, з довгими звисаючими нитками. Торочені рушники дарували дружкам-боярм. Під час цієї церемонії вперше просили в Бога благословення: «Благослови, Боже, і отець, і мати, своєму дитяті рушники торочити» [7, 262].

Науковий інтерес до української народної орнаментики та орнаменту українського рушника, зокрема сприяв появі вагомих доробків [1, 385–403; 2, 43–44; 3, 329–340; 4, 203; 6, 45–52; 7, 248; 12, 200]. За останні роки опубліковано низку цікавих матеріалів на цю тему. Варто відзначити роботи О. Никорак [11], Р. Захарчук-Чугай [4]. Особливої уваги заслуговує праця М. Селівачова [13]. Проте окремі питання, що стосуються композиційної побудови, власне, весільного рушника, залишаються не з'ясованими до кінця.

Метою статті є визначення художньо-композиційних особливостей українських весільних рушників. Означена мета вимагає постановки та виконання таких завдань:

- з'ясування наявності відповідних теоретичних розробок з означеної проблематики;

- окреслення основних етапів розробки композиції весільного рушника та обґрунтування використання відповідних етнографічних елементів як основного засобу їх декору.

Недостатнє володіння інформацією про історію національного орнаменту, обмежене використання мотивів-штампів, відсутність професійного підходу до їх стилізації призводить до втрати національного колориту. Творці рушників упродовж століть дотримувались усталених канонів розташування орнаменту. Форма полотна має символічне значення і саме вона диктує вибір зображувальних мотивів, що мають постати на рушнику, згідно з їхнім духовним символічним значенням. Світоглядні уявлення українців завжди мали яскраво виражене релігійне спрямування, і відповідно до цього формувалася система композиційних прийомів орнаментики. Не є виключенням і український весільний рушник.

Композиція українського весільного рушника вимагає правильного підходу до вибору і використання її елементів, до яких належать: матеріал, його розміри, призначення та сама техніка вишивки:

- усі розміри весільного рушника, ширина і довжина, повинні ділитися на сім, оскільки це число здавна вважалося символом святості, союзу Бога і людини, символом щастя, правоти, розуму. Число сім належить до ряду Священних чисел. Усі світи, видимі й невидимі, проявляють себе як семирічні. Найчастіше Древо зображують із сімома гілками, часто в супроводі семикутних зірок (зірок магів, астрологів). Є сім кольорів і сім нот музики, а також сім основних духовних центрів, або чакр, у людини, які теж

ОСНОВИ ОРНАМЕНТАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ КОМПОЗИЦІЇ ВЕСІЛЬНОГО РУШНИКА

співвідносяться з кольорами та нотами. В усіх народів число сім надзвичайно поважалося, оскільки воно лежить в основі всієї еволюції [10, 59–60].

- 1/4 кожної половини рушника повинна бути вишитою, а центр – пустим, оскільки він символізує Боже місце;

- для виготовлення весільного рушника необхідно вибирати спеціальне полотно, ціле, безперервне, як символ дороги сімейного подружнього життя. Ось чому не дозволяється на весільному рушнику виконувати різного виду мережки, тасьми тощо.

Для весілля готували декілька рушників: два для сватів (плечовий), один – під коровай, один – іконний (для благословення молодих), один – під ноги, один – для зав'язування рук молодих під час вінчання та два – для дружки і дружби [7, 248–268].

Орнаментальна побудова композиції весільного рушника, що виконується у техніці «вишивання гладдю» наведена на рис. 1.

Рис. 1 – Орнаментальна побудова композиції весільного рушника у техніці «вишивання гладдю»

Весільний рушник вишивають у три поверхи. Число три, як і сім, належить до священних чисел. Трійка досить часто використовується в числовій символіці рушників. Найчастіше узори на рушниках розташовують вертикально в три ряди, що символізує три світи: підземний, земний та небесний. З іншого погляду, число три – це символ троїстої природи Універсуму (Небо, Земля, Людина). Принцип троїстості відображений в іконографії найпростішого Древа, що нагадує Трійцю (Три Суті).

Основу композиції рушника, вишитого гладдю, найчастіше всього становить Дерево-життя (Світове дерево, Дерево Роду, Дерево, Квітка, Вазон) – усе це наукові та народні назви центрального символу в українському вишиванні. Однак можуть використовуватися й інші орнаменти: ружа, ромашка, калина тощо.

Дерево символізує собою загалом Космос із усіма його проявами, воно символізує безсмертя, нескінченність життя, його розмаїття. Умовно Дерево можна поділити на три

частини – коріння, стовбур і крону, які ідентифікують як три світи: долинний (підземний), земний і горішний (небо). Розподіл дерева на частини також символізує дуальність, полярність Світу – поєднання Духа і Матерії. Стовбур, коріння, гілки – це статична форма, тобто матерія, а квіти, плоди, молоді гілки з листям, бруньки – динамічна субстанція, тобто Дух.

Загалом Древо зображують квітучим, оскільки квіти символізують людське життя, сьогодення, бруньки – зародки майбутніх поколінь, а плоди – людські діяння. По обидва боки Древа, як правило, вишивають багато дрібних елементів різного розміру та форми, які демонструють собою загальну життєву силу – ефір, що наповнює собою простір [10, 61–62].

Угорі Древа (рис. 1) завжди виділена центральна верхня квітка, що символізує Вогонь Життя, який палає постійно, повний несамовитої енергії. Хранителями цього Вогню є два ангели, які в народній інтерпретації постають на рушнику у вигляді пташок. Число два теж має своє символічне значення і простежується на рушнику як двобічна симетрія Древа, пара птахів обабіч нього, парні мотиви – єдність подружнього життя, одне ціле.

Такими ж самими ангелами-хранителя є і предки, які відійшли в потойбічне життя, і їхні душі пильно спостерігають, аби ніщо не зашкодило Родовому Дереву.

Древо, яке зображують на весільному рушнику, ще називають Вазонком, оскільки його вишивають ніби проростаючим із «вазона», горщика. Це символічне зображення Древа Роду, що виростало з гілочки, відламаної від Світового Древа Життя. Горщик семантично означає першопредка, культуру [9, 51–52; 10, 63; 14, 20–25].

Крім того, семантичного значення набуває і кількість гілок у Древі. Завдяки двобічній симетрії та єдиній центральній квітці найчастіше всього його зображують з непарною кількістю гілок. Під симетрією потрібно розуміти не дзеркальне відображення ідентичних мотивів дерева, а лише урівноваження з обох боків стебла різноманітних за малюнком, але однакових за габаритами елементів [10, 64–65].

Для більшої рівноваги внизу в основі квітки майстри розміщують з обох боків два найбільших у загальній композиції мотиви. Бічні гілки згинаються під тягарем плодів, квіток, які нанизуються на основне стебло. Простежується загальна побудова і пружний, стрімкий рух ліній і форм рослинних елементів. Погляд перебігає від основи елемента вгору до його завершення. Верхівка позначається однією великою квіткою з більш ретельною розробкою деталей або квіткою з трьома гілками, що виходять із неї. Проте є і такі рушники, на яких вишите Древо з парною кількістю квіток угорі.

Найпростіше зображення Древа з трьома гілками, знайдене на кераміці часів трипільської культури.

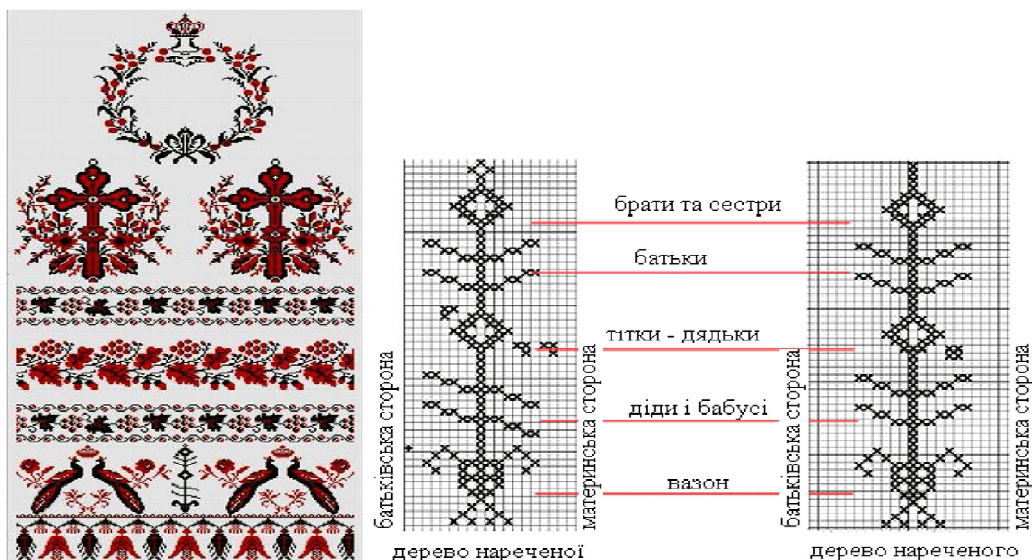
Древо має узагальнений стилізований образ і ніколи не копіює якусь конкретну рослину, її листя, квіти чи плоди.

Вишивають рушник у такій послідовності:

- спочатку вишивається «бережок», тобто нижня частина рушника;
- потім приступають до виконання основної частини рушника – вінка, Древа Життя чи будь-якого основного орнаменту;
- на наступному етапі виконують розкидку, яка може бути відсутньою;

- завершують вишивання «хвилькою» – тоненькою смужечкою орнаменту, яка об'єднує обидва краї (виконується вибірково).

На рис. 2 зображено весільний рушник, вишитий «хрестом». Його орнаментальна побудова композиції дещо відрізняється від попереднього зразка.

Рис. 2 – Орнаментальна побудова композиції весільного рушника у техніці «вишивання хрестом»

Спільною ознакою для обох варіантів є вишивання рушника в три поверхи:

- перший поверх – Дерево-роду із парою птахів;
- другий поверх – побажання для молодого та молодої;
- третій поверх – обереги (берегині) та весільний вінок з ініціалами молодят.

Спочатку вишивають облямівку рушника у вигляді мережива або китичок.

Потім вишивають Дерево роду, чергуючи з деревами, де попарно сидять птахи. Родове дерево складається з декількох елементів, кожен із яких вишивається за певними правилами: з правого боку – Родове дерево для молодого, з лівого – для молодої (рис. 2). Вазон – перша складова Родового дерева, символізує зв'язок з предками, рідною землею. Ліній, що символізують бабусь та дідусів наречених по батьківській та материнській стороні, усього чотири. Перші гілки – під центральним (батьківським) вузлом позначають бабусю нареченого або нареченої (залежить від сторони), нижні гілки – дідуся. Лінії, спрямовані вгору, позначають живих людей, а ті, що спрямовані вниз – померлих.

На третьому рівні Родового дерева розташовуються тітки і дядьки наречених. Їх позначають вишитим трикутником (тітка), або квадратом (дядько), і розташовують над (молодші за батька (матір)), або під ромбом (старші за батька (матір)), залежно від їхнього віку.

На четвертому рівні розташовуються батьки наречених у вигляді двох ліній. З правої сторони – лінія матері, з лівої сторони – батька.

На рівні верхнього ромбу (дочірній вузол) відмічають братів та сестер, якщо вони є. Їх позначають крапочками (старші – зверху, молодші – знизу, справа – сестри, зліва – брати). Вершина дерева з однієї сторони закінчується виступом – сторона нареченого, а друга сторона петлею – жіноча сторона.

До птахів, що символізують пару й обов’язково розташовують симетрично один напроти одного на весільному рушнику, належать: павичі (символізують сімейне щастя); ластівки (зміцнення домашнього побуту); голуби (ніжність, чистота стосунків); лебеді (вірність, чистота, витонченість) та півні (багатство, добробут, щастя) (рис. 3).

Пави – птахи дуже поважні, бо завжди розсідаються на весільних рушниках і здебільшого мають над собою Боже благословення – вінець чи вінок. Пава – це жар-птиця, що несе в собі сонячну енергію розвитку, тому саме вона – символ сімейного щастя [5, с. 41–44].

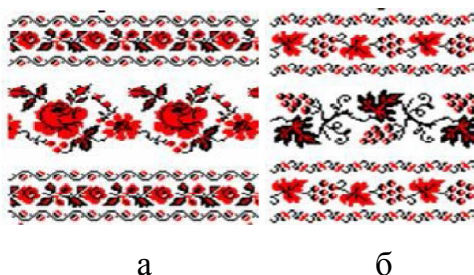
**Рис. 3 – Птахи-пари, що вишиваються на весільному рушнику:
а – павичі; б – голуби; в – лебеді; г – півні**

Також символами шлюбної пари є такі птахи, як соколи, голуби, півні. Характерною ознакою весільного рушника є розташування птахів один до одного голівками. Вони або тримають у дзьобику ягідку калини, або сидять в основі дерева, символу нової сім’ї [14, с. 18–21].

З великою любов’ю наш народ ставиться до ластівки – вірної супутниці людської оселі. Ця пташечка завжди несе добру звістку. Саме вона турбується, щоб людина не пропустила благословенної пори для створення сім’ї та зміцнення господарства.

Птахи – то символи людських душ. Їх вишивали фантастичними, розташовуючи при корені, середині стовбура і гілля з обох боків дерева. Це свідчило про міцність та незнищенність роду.

На другому поверсі рушника вишивають прошву з побажаннями нареченому та нареченій (рис. 4).

**Рис. 4 – Прошви з побажаннями молодят:
а – для нареченої; б – нареченого**

Для нареченої побажання символізують такі мотиви орнаментів, як: троянда – символ краси, лілія – символ непорочності, гвоздика – символ вірності, мак – символ продовження роду.

За легендою, квітка лілії – то символ дівочих чарів, чистоти та цноти. Крім квітки невід’ємною частиною орнаменту також є листок і пуп’янок, що складають нерозривну композицію триєдності. У ній закладено народження, розвиток та безперервність життя. Іноді над квіткою вишивають маленькі крапельки роси, які теж означають запліднення.

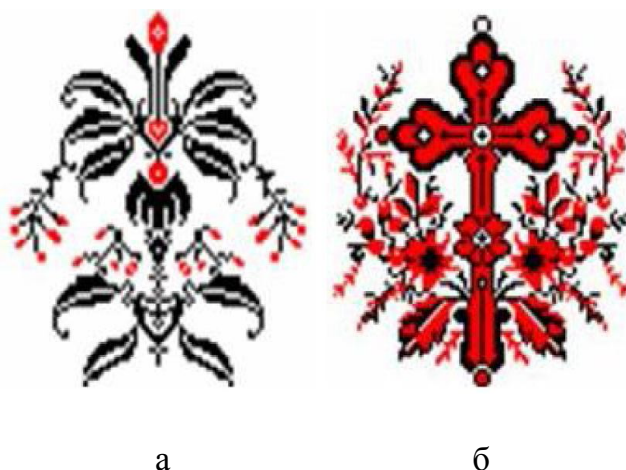
Для нареченого вишивають виноград, як символ багатства, дуб – символ міцності, стійкості, сили. Об’єднують його з калиною – символом безперервності родинного життя.

Символіка винограду розкриває нам радість і красу створення сім’ї. сад-виноград – це життєва нива, на якій чоловік є сіячем, а жінка має обов’язок рости і плекати дерево їхнього роду.

Калина – дерево нашого українського роду. Свою назву має від давньої назви Сонця – Коло. Оскільки ягоди калини червоного кольору, це дерево і стало символом крові та невмирущості роду.

Дуб і калина – мотиви, що найчастіше трапляються на парубочих сорочках і поєднують у собі символи сили і краси, але сили незвичайної, краси невмирущої. Дуб – священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку, життя [5, с. 5–20].

На третьому поверсі розташовуються обереги, берегині. Їх символізують невеликі стилізовані дерева в горщиках, хоча є варіанти вишитих рушників і без них (рис. 5). Берегиня – дорогий український символ. Її створив народ загадковою, могутньою квіткою, яка символізує материнську силу. Крім того, вона уявляє собою жіноче зображення, що пояснюється культом Матері Світу, Матері-природи. Тому Велика Богиня, Праматір всього суцього вважається покровителькою, захисницею кожної родини.

**Рис. 5 – Орнаментальні мотиви-обереги, які вишивають на весільному рушнику:
а – для нареченої; б – для нареченого**

Останній, завершальний етап побудови композиції весільного рушника – це розміщення вінка (весільного кільця), в середині якого вишивають першу літеру імені нареченого та нареченої (рис. 6).

Рис. 6 – Найуживаніші варіанти вишитих вінків (кілець)

Аналіз значної кількості етнографічних матеріалів, що ґрунтуються на глибокому вивченні художньо-матеріальної культури українців, дає підставу стверджувати, що мистецтво вишивки за свою багатовікову історію накопичило не лише значний художньо-естетичний потенціал, а й виробило невичерпний досвід передачі як художніх, так і інформаційних знань, умінь і навичок від покоління до покоління, способи формування творчого ставлення до навколишньої дійсності.

Отже, на основі детального аналізу орнаментальних мотивів та особливостей їхнього застосування можемо стверджувати, що орнаменталія українських народних рушників відбувалася за чіткою традиційною системою, пов'язаною з сакральною, символічною та естетичною функціями.

Література:

1. Антонович Д. Український орнамент [Текст] / Д. Антонович // Українська культура: тексти лекцій / Д. Антонович. – Київ : Либідь, 1993. – С. 385-403.
2. Булгакова Л. Архаїчні мотиви у вишивці вінницьких рушників / Л. Булгакова // V-ті Гончарівські читання. – Київ, 1998. – С. 43-44.
3. Булгакова Л. Поліський рушник ХХ ст. / Л. Булгакова // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина. – Львів, 1999. – С. 329-340.
4. Захарчук-Чугай Раїса Володимирівна. Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина / Р. В. Захарчук-Чугай. – Львів : НАН України, Ін-т народознав., 2007. – 335 с. : іл. - ISBN 978-966-02-4574-7.
5. Знаки 155 стародавніх українських вишивок / Упоряд. Та авт. вступ. ст. Т. О. Островська. – Київ : "Соняшник", 1992. – 72 с.
6. Кара-Васильєва Т. В. Традиційне і нове в Полтавському рушнику / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №5. – С. 45-52. ISSN 0130-6936.
7. Кара-Васильєва Тетяна Валеріївна. Історія української вишивки: книга-альбом / Т. В. Кара-Васильєва. – Київ : Мистецтво, 2008. – 464 с. : іл. - ISBN 978-966-577-188-3.
8. Кара-Васильєва Тетяна Валеріївна. Українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. Д. Чорноморець. – Київ : Либідь, 2002. – 160 с. : іл. – ISBN 966-06-0260-X.
9. Мельничук Ю. Дерево життя у вишивках / Ю. Мельничук // Артанія. – 1998. – № 4. – С. 51-52.
10. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників. / Ю. Мельничук // Народне мистецтво. – 2005. – № 3-4. – С. 59-65.
11. Никорак О. Українська народна тканина ХІХ-ХХ ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей

ОСНОВИ ОРНАМЕНТАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ КОМПОЗИЦІЇ ВЕСІЛЬНОГО РУШНИКА

України) / О. Никорак. – Львів, 2004. – 583 с. **12.** Орел Л. Українські рушники: Історико-культурологічне дослідження / Л. Орел. – Київ : Кальварія, 2003. – 230 с. **13.** Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): навч. посіб. / М. Селівачов. – Київ : Редакція вісника “АНТ”, 2005. – 400 с. **14.** Чумарна М. Вишивання долі / М. Чумарна. – Л.: «Апріорі», 2009. – 88 с.